

УДК 347.447.8

Андрій Гриняк,

кандидат юридичних наук,

учений секретар НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України

ОДНОСТОРОННЯ ВІДМОВА ВІД ВИКОНАННЯ ОБОВ'ЯЗКІВ ЗА ДОГОВОРОМ ПІДРЯДУ ЯК НАСЛІДОК ПОРУШЕННЯ ПІДРЯДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ

У статті аналізується такий правовий наслідок порушення підрядних договірних зобов'язань, як одностороння відмова від зобов'язань за договором підряду, співвідносяться терміни «відмова від зобов'язання», «відмова від договору», «розірвання договору». Обґрунтовується необхідність віднесення права на односторонню відмову від підрядного зобов'язання до секундарних прав.

Ключові слова: підрядні договори, правопорушення, невиконання, неналежне виконання, зобов'язання, правові наслідки, одностороння відмова.

Правове дослідження правопорушень у сфері договірних підрядних відносин та проблем цивільно-правової відповідальності сторін у підрядних зобов'язаннях не тільки охоплює гарантії виконання зобов'язань сторонами, а й викликає необхідність дослідження наслідків таких порушень. Це, у свою чергу, вимагає наукового аналізу норм про правові наслідки порушення підрядних зобов'язань та встановлення доктринальних підходів стосовно них. Тим більше, що і у загальних, і у спеціальних нормах гл. 61 ЦК України прослідковуються суперечності та вразливі місця у правовому регулюванні застосування цих наслідків до різних видів договірних підрядних зобов'язань.

Говорячи про порушення сторонами умов договору підряду, безперечно, слід зазначити що першим правовим наслідком цього виступає цивільно-правова відповідальність. Однак застосування до порушника заходів цивільно-правової відповідальності є хоча й найбільш розповсюдженим, але не єдиним правовим наслідком порушення умов договору. Так, ст. 611 вищезазначеної глави ЦК України передбачено, що у разі порушення зобов'язання настають правові наслідки, встановлені договором або законом, зокрема: а) припинення зобов'язання внаслідок односторонньої відмови від нього, якщо це встановлено договором або законом; б) припинення зобов'язання вна-

слідок розірвання договору; в) зміна умов зобов'язання; г) сплата неустойки; г) відшкодування збитків та моральної шкоди. Таким чином, законодавець у ЦК України встановив загальний перелік правових наслідків, які настають у результаті порушення зобов'язання.

Слід зазначити, що цей перелік є приблизним і невичерпним, оскільки підрядними договорами або спеціальними нормами гл. 61 ЦК можуть бути встановлені й інші правові наслідки невиконання чи неналежного виконання підрядних зобов'язань. Зокрема до них також можна віднести звернення стягнення на предмет застави та його реалізацію, виконання поручителем обов'язку боржника, спонукання до виконання зобов'язання у натурі, притримання тощо.

Таким чином, всі правові наслідки, які можуть настати при порушенні підрядних зобов'язань, спрямовані на стимулювання потенційних сторін підрядних відносин при укладенні конкретного договору більш чітко та детально визначати ці положення.

Зважаючи на вищевикладене, не слід виключати можливості поєднання заходів цивільно-правової відповідальності з заходами захисту цивільних прав як наслідків порушення підрядних зобов'язань. Ці наслідки об'єднує те, що вони є негативною реакцією на факт порушення підрядного зобов'язання як певну дію чи бездіяльність його сторони (сторін). Од-

нак умови та порядок застосування даних правових наслідків мають свої особливості, які впливають з їх неоднорідної юридичної природи. Таким чином, з'ясування правової сутності кожного із законодавчо визначених або передбачених договором наслідків порушення підрядного зобов'язання є важливим питанням, яке потребує окремої уваги.

Отже, зупинимось детальніше на такому правовому наслідку порушення підрядних договірних зобов'язань, як одностороння відмова від зобов'язань за договором підряду. Насамперед зазначимо, що в літературі обґрунтовується подвійна юридична природа односторонньої відмови від зобов'язання. З одного боку, вона слугує інструментом (засобом), за допомогою якого особою застосовуються способи самозахисту цивільних прав у разі їх порушення у договірних відносинах; з іншого — є підставою зміни або припинення правовідношення у випадках, не пов'язаних з порушенням суб'єктивних прав особи чи протиправним посяганням на них у речових, корпоративних, зобов'язальних та спадкових правовідносинах [1].

Крім того, доцільно зазначити про доведеність у науковій літературі безпідставності ототожнення термінів «відмова від зобов'язання», «відмова від договору», «розірвання договору» тощо [2]. Так, хоча ці заходи і мають однакову мету — припинення договірних відносин — вони відрізняються за способом здійснення. Якщо розірвання є способом припинення договірних відносин за допомогою звернення управленої особи до суду, то відмова від договору є способом припинення договірних відносин самим управленим [3].

Т. В. Боднар, аналізуючи норми ЦК України, що містять такі правові категорії, як «відмова від зобов'язання» і «відмова від договору», доходить висновку, що норма ч. 3 ст. 615 ЦК України, в якій йдеться про односторонню відмову від зобов'язання, є нормою загальної дії, що поширюється як на договірні, так і на недоговірні зобов'язання, а схожа за змістом норма ч. 3 ст. 651 ЦК України, в якій йдеться про односторонню відмову від договору, є нормою спеціальною, що стосується договірних зобов'язань [4].

Так, порушення зобов'язання однією зі сторін надає право другій стороні відмовитися в односторонньому порядку від зобов'язання частково або в повному обсязі, якщо це встановлено договором або законом. У разі односторонньої відмови від зобов'язання у повному обсязі воно припиняється, а при частковій відмові відбувається зміна зобов'язання. Сторона, винна в порушенні зобов'язання, не звільняється від цивільно-правової відповідальності у разі відмови другої сторони від нього.

Схожа норма міститься у ст. 310 ЦК РФ, однак у дещо іншій редакції, а саме: одностороння відмова від виконання зобов'язання й одностороння зміна його умов допускаються лише у випадках, передбачених законом. Якщо ж зобов'язання пов'язане зі здійсненням сторонами підприємницької діяльності, одностороння відмова від його виконання чи зміна його умов можлива й у випадках, передбачених договором (курсив наш. — А. Г.), якщо інше не впливає із закону або суті зобов'язання. Отож, як убачається із вищеведеного, вирішення цього питання у законодавстві України є більш послідовним та прийнятним не лише щодо підприємницької діяльності.

Одностороння відмова від зобов'язання, як правило, регулюється імперативними правовими нормами або умовами підрядних договорів. Однак слід мати на увазі, що, з огляду на положення абз. 2 ч. 3 ст. 6 ЦК України, сторони в договорі не можуть передбачити односторонню відмову від зобов'язання, якщо в актах цивільного законодавства прямо зазначено про це. Повідомлення про односторонню відмову від зобов'язання є правомочним, оскільки в його основі лежать дії, спрямовані на зміну чи припинення цивільних прав і обов'язків [5]. Як зазначається в юридичній літературі, найчастіше одностороння відмова однієї із сторін від зобов'язання (договору) є наслідком порушення зобов'язання другою стороною [6]. Тобто право на одностороннє припинення зобов'язання, як правило, зумовлене порушенням іншою стороною своїх обов'язків [7]. Дійсно, зобов'язання за договором підряду може припинитись у зв'язку з відмовою замовника від договору, якщо підрядник не

приступає своєчасно до виконання договору або виконує роботу настільки повільно, що закінчення її у строк стає явно неможливим, а також коли підрядник не усуне недоліки у роботі в установленій замовником строк. Підрядник, у свою чергу, може відмовитись від договору, якщо замовник, незважаючи на своєчасне й обгрунтоване застереження з боку підрядника, у відповідний строк не замінить вказівок про спосіб виконання роботи або не усуне інших обставин, які загрожують міцності або придатності виконуваної роботи.

Разом із тим, виникає й інше запитання, яка ж природа такої односторонньої відмови від зобов'язання за договорами підряду. Як зазначається в літературі, цивільне правовідношення не завжди вичерпується двома складовими — суб'єктивним правом та обов'язком, що йому протистоїть. Деяка частина правовідносин складається з права, якому кореспондує стан відсутності обов'язку в іншій стороні, але, крім цього, конкретно визначена особа повинна «перетерпіти» реалізацію цього права з боку управленої особи [8]. На думку В. І. Сербровського, такі права, як право на одностороннє розірвання договору, право на вибір виконання в альтернативному зобов'язанні, право на прийняття спадщини, слід визнати суб'єктивними цивільними правами, яким не протистоїть відповідний обов'язок [9]. Виходячи із теорії секундарних прав, слід зазначити, що секундарному праву не повинен протистояти ніякий обов'язок, на відміну від більшості суб'єктивних цивільних прав.

На думку М. А. Єгорової, секундарне право характеризується тим, що в його змісті переважне значення має саме можливість активної поведінки управленої особи. Разом із тим, секундарне право забезпечується пасивним обов'язком не чинити перешкод управленій особі у реалізації свого права. Тобто право вимоги певної поведінки від іншої особи може також полягати у праві вимагати утримання від дій, які можуть перешкоджати реалізації управленим суб'єктом правомочності на власні активні дії [10]. Крім того, секундарне правовідношення у своїй структурі має особливий елемент, не властивий іншим суб'єктивним

цивільним правам, який полягає у можливості управненого суб'єкта своїми односторонніми діями визначати подальшу долю правовідношення та роль у ньому пасивної сторони, необхідності для останньої визнати такі дії та їх наслідки, а за необхідності — вчинити породжені для неї такими діями обов'язки [12].

Отже, зважаючи на вищевикладене, доходимо висновку про необхідність віднесення права на односторонню відмову від підрядного зобов'язання до секундарних прав, оскільки праву кредитора не кореспондує чітко визначене зобов'язання боржника, а він зобов'язаний лише «перетерпіти» дії кредитора з реалізації свого права та їх відповідні наслідки.

Частина 2 ст. 849 ЦК України передбачає право замовника відмовитися від договору підряду та вимагати відшкодування збитків у разі порушення підрядником строків початку та виконання робіт. Строки з виконання підрядних робіт встановлюються договором підряду, визначаються датою їх початку та закінчення і можуть підлягати будь-яким коригуванням лише за погодженням сторін. Разом із тим, законодавець, як нам видається, з метою недопущення зловживання зі сторони замовника визначає конкретні випадки, за яких замовник може відмовитися від подальшого виконання ним договору підряду, а саме: а) коли підрядник не розпочав роботу в строки, передбачені договором чи не узгодив таку затримку із замовником; б) коли підрядник із будь-яких причин виконує роботи настільки повільно, що замовник розуміє неможливість їх закінчення в передбачені договором строки. При цьому замовник має право вимагати від підрядника відшкодувати йому заподіяні затримкою збитки.

Іншим прикладом виникнення у контрагентів за договором підряду права на відмову від договору у зв'язку з неналежним виконанням своїх обов'язків іншою стороною може слугувати ч. 1 ст. 848 ЦК України. Так, підряднику таке право надане у випадках, коли замовник, незважаючи на своєчасне і обгрунтоване попередження зі сторони підрядника, не замінить переданий ним недоброякісний або непридатний матеріал; не змінить вказівок про спосіб виконання роботи або ж не усуне інших обставин, що загрожують

ють міцності або придатності результату виконуваної роботи. Однак, вирішивши розірвати договір, підрядник, як зазначав М. І. Брагінський, повинен усвідомлювати виникнення у нього певного ризику, оскільки, якщо замовник доведе, що обраний ним спосіб у дійсності ніяких негативних наслідків не тягне, дії підрядника будуть підпадати під норму, яка забороняє односторонню відмову від виконання зобов'язання [12].

Однак право на одностороннє припинення зобов'язання, що зумовлене порушенням іншою стороною своїх зобов'язань, має свої винятки. На нашу думку, не слід завжди сприймати односторонню відмову від договору як реакцію на правопорушення зі сторони контрагента, оскільки цілком можливою є ситуація, коли замовник може відмовитися від договору підряду у випадку, якщо підрядник своєчасно попередив про необхідність проведення додаткових робіт і з цієї причини — істотного перевищення приблизного кошторису, а замовник з таким перевищенням ціни не погоджується (ч. 4 ст. 844 ЦК). Підрядник у даному випадку має право вимагати оплати за виконану роботу. Такі випадки відмови від договору підряду не пов'язані з невиконанням сторонами своїх зобов'язань. Отже, одностороння відмова від зобов'язання може застосовуватися незалежно від вини порушника, але лише у випадках, встановлених договором або законом. Тобто зі змісту ЦК України випливає, що правом односторонньої відмови сторона договору підряду може скористатися як у разі порушення умов договору, так і незалежно від такого порушення.

Наприклад, між укладенням договору підряду і отриманням результату роботи проходить певний час. За цей період замовник може втратити інтерес в отриманні результату роботи, тому законодавець у диспозитивній формі надає замовнику право відмовитись від виконання договору підряду в будь-який час

(ст. 849 ЦК). У такому випадку на замовника покладається обов'язок сплатити підряднику винагороду за виконану частину роботи і відшкодувати йому збитки, завдані такою відмовою, оскільки відмова замовника не пов'язана з будь-якими порушеннями зі сторони підрядника, а обумовлена виключно бажанням відповідної сторони.

При односторонній відмові від договору підряду стороні не потрібно звертатися до суду для визнання правомірності відмови. Сам факт відмови призводить до повного припинення зобов'язання або до часткової його зміни. Зазвичай це не позбавляє контрагента можливості оспорювати в суді обґрунтованість такої відмови на підставі загальних положень ЦК України про захист порушених прав та інтересів.

Крім того, ЦК України містить норми, що дозволяють зацікавленій особі відмовитися від договору підряду незалежно від обставин його виконання, тобто і без порушення зобов'язання. Як зазначається в літературі, велике практичне значення в цьому випадку має якраз те положення, що для здійснення свого права на односторонню відмову від договору сторона не зобов'язана посилаватися на які-небудь обставини, пов'язані з його виконанням. У разі виникнення спору необхідно довести тільки те, що особа має право на односторонню відмову, і те, що контрагент був завчасно повідомлений про таку відмову. Всі інші обставини (наприклад несумлінне виконання контрагентом своїх зобов'язань) не будуть стосуватися цього спору, і тому можуть не досліджуватися в судовому засіданні і не оцінюватися судом [13].

Отже, односторонню відмову від підрядного договірного зобов'язання доцільно розглядати як спосіб самозахисту та засіб охорони законного інтересу, яким сторона договору підряду може скористатися як у разі порушення умов договору, так і незалежно від такого порушення.

ПРИМІТКИ

1. Боднар Т. В. Одностороння відмова від зобов'язання (договору) і самозахист цивільного права та інтересу / Т. В. Боднар // Актуальні проблеми цивільного, житлового та сімейного законодавства : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річчю з дня народження докт. юрид. наук, проф. В. П. Маслова, 16.03.2012 р. / редкол. : В. І. Борисова (відп. ред.) [та ін.] ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». — Х. : Право, 2012. — С. 41.

2. Антонюк О. Право на односторонню відмову від зобов'язання та односторонню зміну його умов / О. Антонюк // Підприємництво, господарство і право. — 2006. — № 2. — С. 15.
3. Заменгоф З. М. Расторжение и изменение хозяйственных договоров : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юрид. наук / З. М. Заменгоф ; АН СССР, Ин-т государства и права. — М., 1963. — С. 8.
4. Боднар Т. В. Договірні зобов'язання в цивільному праві (загальні положення) : навч. посіб. / Т. В. Боднар. — К. : Юстініан, 2007. — С. 222.
5. Суханов Е. А. Современное развитие частного права в России / Е. А. Суханов // Юрист. — 2001. — № 3. — С. 6.
6. Луць В. В. Окремі аспекти оперативного захисту цивільних прав та інтересів сторін у договірних зобов'язаннях / В. В. Луць // Актуальні проблеми цивільного, сімейного та міжнародного приватного права (Матвеевські цивілістичні читання) : матер. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 16.09.2011 р. — К. : КНТ, 2011. — С. 13.
7. Цивільний кодекс України : наук.-практ. ком. — 4-те вид., перероб. та допов. — Х. : Одісей, 2008. — С. 609.
8. Томарова О. Поняття та правова природа секундарних прав / О. Томарова // Підприємництво, господарство і право. — 2010. — № 8. — С. 101.
9. Серебровский В. И. Очерки советского наследственного права / В. И. Серебровский // Избранные труды по наследственному и страховому праву. — М., 2003. — С. 74—75.
10. Егорова М. А. Односторонний отказ от исполнения гражданско-правового договора / М. А. Егорова. — М., 2008. — С. 284—285.
11. Томарова О. Зазнач. праця. — С. 103.
12. Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договора / М. И. Брагинский. — М. : Статут, 1999. — С. 66.
13. Цивільне право України : в 2 т. : підручник / за ред. Є. О. Харитонова, Н. Ю. Голубевої. — Х. : Одісей, 2008. — С. 40—41.

Гриняк Андрей. Односторонний отказ от выполнения обязанностей по договору подряда как последствие нарушения подрядных обязательств.

В статье анализируется такое правовое последствие нарушения подрядных договорных обязательств, как односторонний отказ от обязательств по договору подряда, соотносятся термины «отказ от обязательства», «отказ от договора», «расторжение договора». Обосновывается необходимость понимания права на односторонний отказ от подрядного обязательства как секундарного права.

Ключевые слова: *подрядные договора, правонарушения, неисполнение, неподобающее исполнение, обязательство, правовые последствия, односторонний отказ.*

Grinyak Andrew. Unilateral refusal to perform duties under the contract as a consequence of breach of contractual obligations.

In the article such legal consequence of neglect of inferior contractual duties as one-sided disclaimer is analysed of liabilities by agreement of contract, terms «abandonment from an obligation» are correlated, «abandonment from an agreement», «avoiding contract». The necessity of taking of right is grounded on one-sided abandonment from an inferior obligation to the secondary rights.

Key words: *inferior agreements, offences, non-fulfillment, improper implementation, obligation, law consequences, one-sided refuse.*